

УДК: 74+76/766

Вероніка Зайцева

ВИВЧЕННЯ ТРАДИЦІЙ АРХІТЕКТОНІКИ УКРАЇНСЬКОГО КНИЖКОВОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ХУДОЖНИКА-ДИЗАЙНЕРА

Дослідження в галузі культури створення книжки є вагомим чинником у питаннях вивчення сучасного пластичного мистецтва України. Адже поняття «мистецтво книги» охоплює широку галузь художнього та видавничого професіоналізму. Будь-яке видання становить специфічну просторову систему зі своїми законами внутрішньої організації. Поняття «архітектоніка» призначене розкривати співвідносність елементів книги у їх логічно-змістовних зв'язках. Поняття композиції книги логічно вкладається у визначення організації різнорідних елементів в єдину художню форму. В результаті читач може сприймати книгу як цільний об'єкт з художньої точки зору та за змістом.

Ключові слова: дослідження, культура, книга, мистецтво, видавництво, професіоналізм, зміст.

Исследования в области культуры создания книжки, это важный аспект в вопросах изучения современного пластического искусства. Ведь понятие «искусство книги» охватывает широкий аспект художественного и издательского профессионализма. Любое издание является специфической пространственной системой со своими законами внутренней организации. Понятие «архитектоника» призвано раскрывать соотношения элементов книги в их логически-смысловых связях. Понятие композиции книги логично укладывается в определение организации разнородных элементов в единую художественную форму. В результате читатель может воспринимать книгу как цельный объект с художественной точки зрения и по содержанию.

Ключевые слова: исследования, культура, книга, искусство, издательство, профессионализм, «архитектоника», содержание.

Research of the book culture field is an important factor in plastic art contemporary. Indeed the concept of «book art» covers big area of belles-lettres and professional publishing. Any publication is a specific spatial system with its own laws of internal organization. The concept of «architectonics» intended to reveal correlation of book elements into their logic and meaningful relations. The book composition concept logically fits into a definition of dissimilar elements organizing into a single art form. As a result, the reader can perceive the book as a solid object from an artistic point of view and content. In preparation of contemporary artists designer important study of Ukrainian book art architectonic traditions.

Key words: research, illustration, culture, images, book art, professional publishing, «architectonics», content.

Дослідження в галузі культури створення книжки є актуальним в сучасних умовах культурного відродження України. Слід зауважити, що сучасне мистецтво книги охоплює широку галузь художнього та видавничого професіоналізму і без зайвих перебільшень, може називатися прогресивним у сфері оформлення книжки. Адже має служити прикладом корисного досвіду у навчанні та творчій діяльності сучасних художників-дизайнерів, ілюстраторів, що безперечно, сприятиме подальшому розвитку книжкового мистецтва України.

Важливі теоретичні положення викладені у працях А. А. Сидорова [5], В. І. Лесняка [3]; у книгах для видавців та типографських робітників В. Ляхова [4], Б. Волюєнка [1] та В. Фаворського [6] надавалися рекомендації щодо використання виражальних засобів. Проте, недостатньо були досліджені художні засоби, що реалізують гармонійні зв'язки елементів композиції видання.

Дослідити та проаналізувати архітектоніку українського книжкового мистецтва в процесі підготовки сучасних художників-дизайнерів. Розглянути закони споріднення ілюстрацій та тексту у виданні, композиційно поєднані, вони створюють у нашій уяві образ не зоровий і не словесний, а уособлений, відокремлений від обох його носіїв, сконструйований у деякому віддаленні від художньої природи та специфічних засобів мистецтва. Важливо виявити нові тенденції створення архітектоніки видання з точки зору його відносної автономії та цільності.

В основі композиційних закономірностей існує об'єктивна система, що історично склалася як результат відображення навколишньої реальності. Ці закономірності склалися поступово і формувалися в процесі життєдіяльності людини, що впливало на естетичне сприйняття та пізнання дійсності. Принципи композиційних побудов стали інструментом, організуючим часові і просторові характеристики для створення нового твору. Добре відомо, що наше сприйняття навколишньої дійсності так само, як і творів образотворчого мистецтва, протікає в часі. Ми не сприймаємо великих предметів чи поверхонь одразу, а якийсь час поетапно пересуваємо по ним погляд і бачимо їх спочатку образно, узагальнено, а тільки потім розглядаємо детально, по частинам. Тому дуже важливе для композиційних побудов групування елементів, симетрія, пропорційність, ритм та інші організуючі основи.

Як стверджують психологи, будь-які сигнали, що поступають через органи чуттів, стають фактором свідомості і, входячи в упорядкований лад наших знань, підпадає логічній обробці і підноситься в сферу абстрактного мислення. Завдяки цьому чуттєве збагачується змістовним. Вони об'єднані в композиційних побудовах, які можуть бути закодованими у вигляді умовних, наприклад лінійних, схем.

Розповсюджені композиційні вимоги рівноваги, єдності, контрасту і нюансу, пропорцій і масштабу, фактурі і кольору, матеріалу і конструкції, ясності об'ємно-просторових зв'язків – все більше підтверджуються, як необхідність, сучасними науковими дослідженнями.

Книжкова композиція також формується всіма наведеними засобами. Книговидавниче мистецтво здавна було впевнене в їх ефективності. Симетрія – найбільш просте із всіх існуючих засобів композиції, що найбільш широко застосовується в книзі. Вона закладена вже в самій конструктивній основі видання: розвороти сторінок мають вісь згину в корінці, також симетрична конструкція оправи видання. Ця конструктивна побудова вважається класичною в оформленні більшості книг, починаючи з XV сторіччя і по наш час.

Поняття «архітектоніка видання» має за мету розкривати взаємозв'язок елементів видання в їх логічно-змістовному зв'язку. А поняття «конструкція видання» відображає лінію функціонально-утилітарних зв'язків. Поняття композиції книги логічно вкладається у визначення організації різнорідних елементів в єдину художню форму. В результаті читач може сприймати книгу як цільний об'єкт з художньої точки зору і за змістом.

«Для установлення наукової формулювання якого-либ явлення важно установлення елементів, из которых оно состоит, и связи их между собой», – писав А. Сидоров, розглядаючи книгу як об'єкт вивчення [5]. Первинним елементом, атомом книги він називає – літеру, яка вкладаючись у рядки, а потім у полоси, складає основне друкарське поле сторінки, що гармонійно поєднується з полями сторінки набору. В її межах можуть знаходитися ілюстрації, віньетки, ініціали, рамки, що входять в загальну зорову картину сторінки.

Основою книжкової композиції А. Сидоров пропонував вважати зв'язок літерного, зображального або декоративного елемента з простором паперового аркуша. Книжковий простір не статичний, а певним способом організовує спрямування зору та уваги читача по ньому. Білий аркуш – основа графічної композиції. Будь-який мальований або друкований елемент, розташований на ньому, починає існувати у просторі аркуша і повинен бути з ними співвіднесеним. Тобто завдяки композиційним закономірностям він вступає у тісний зв'язок з простором сторінки в ролі елемента певної композиції.

До художніх засобів, що реалізують гармонійні зв'язки елементів будь-якої композиції, належать симетрія та асиметрія, динаміка та статика, метр та ритм, контраст та нюанс, пропорції та масштаб, фактура та колір, матеріал та конструкція. Деякі з них, наприклад, пропорції, симетрія, виражають просторово-декоративні відношення. Інші – метр та ритм – просторово-часові.

А поняття «конструкція» відображає лінію функціонально-утилітарних зв'язків. Тобто текст видання – це не безформний зміст, довільно

втиснутий у відповідну обкладинку, а реальна структурна основа самого тіла видання, більшою мірою визначає його динамічний ритм та побудову книжкового простору.

Особливий вплив на це мають включені у текст ілюстрації. Поряд із знаками, лініями, плямами, іншими графічними формами велику роль у виданні відіграють елементи зображального ряду – ілюстрації [4]. Вони виступають виразниками логічно-сислового членування та підпорядкування частин літературного твору. Ілюстрації активно включаються в загальну просторову структуру видання, але при цьому мають власні особливі просторові якості, створені тим фактом, що вони є відображення на площині частини зовнішнього світу зі своїм порядком. Цей порядок зовнішнього світу потрібно співвіднести з установленими якостями незображального книжкового простору, створити верх та низ, напрям горизонталі та вертикалі, масштаб. Найчастіше вони просто суміщаються з координатами самого видання, але можливі відхилення або обмін місцями. Зображення – не обов'язковий елемент видання, але присутність ілюстрацій накладає значний відбиток на сприйняття тексту, тобто текст та ілюстрації вступають у різноманітні, дуже складні відношення, часто антагоністичні [4].

Зображення пов'язане зі словом перш за все відношеннями внутрішнього споріднення та взаємодоповнення і лише після цього – контрастом та протидією.

Сприйняття людиною тексту відрізняється від сприйняття ілюстрації. Текстовий набір завжди сприймається динамічно, а зображенню, як правило, притаманна статика. Це закладено в самій природі зображення, яке береться зором цілком, і воно тим більш статичне, чим більше часу потребує розглядання його, що зумовлено змістом ілюстрації, її композиційною будовою, особливим простором. Але статичність ілюстрації відносна: при включенні в текст, ілюстрація не лише затримує рух (читач від перебігу рядками тексту переключається на більш складну дію), а й бере участь у ньому.

Використання декількох фрагментів однієї ілюстрації дозволяє розкласти статичне зображення на динамічний, розгорнутий у часі ряд, схожий на кадри кінофільму. Відокремлені в композиції видання шпальтами тексту, згином корінця розвороту або навіть розміщені на різних розворотах, вони залишаються зв'язаними єдністю дії. Безумовно, серія ілюстрацій, що розкриває сюжет, фабулу, композицію твору, виконує складні архітектонічні завдання.

Навіть за допомогою таких простих засобів, як розміщення зображальних та шрифтових елементів у форматі визначених пропорцій, композиція видання здатна передавати риси стилю літературного твору, його емоційну будову.

Значення малюнку, схеми, креслення у даному конкретному тексті визначає розмір ілюстрації, її масштабне відношення до тексту та інших ілюстрацій. Розмір та положення ілюстрацій у тексті дозволяють створити

ту чи іншу будову, пов'язану не лише зі змістом тексту, але й бажаним характером ритму. Від цього залежить активність переключення уваги читача з тексту на ілюстрацію та повернення до тексту. Крупне зображення або багатофігурна сцена мають різне відношення до тексту взагалі, а відображення в ілюстрації зовнішнього світу (третій вимір) дозволяють впізнати існуючий у природі об'ємний образ.

Один і той самий сюжет може мати велику кількість втілень – зорових, мовних. При цьому зовсім не обов'язково основним, первісним, тут буде виступати текст, а вторинним – зображення. Існують приклади, коли тексти були написані за готовими гравюрами, малюнками.

Текст та ілюстрації, що об'єднані спільним сюжетом, зберігають певну автономію, поєднуються у двох варіаціях: вони можуть наближатися, повторюватися один в одному та доповнювати оповідання власними подробицями, або розкривати інший бік проблеми та далеко розходитися. Ілюстрація крізь тему, сюжет наочно коментує зміст тексту, допомагає передати розвиток сюжету, відкрити ідеї, цілі, психологічні, філософські проблеми твору. Єдність предмета не призводить до постійного одночасного існування тексту та зображення. Інакше пов'язується зображення та текст, якщо вони виступають як дві різні форми оповідання про один і той самий предмет, сюжет або явище. Існують такі способи взаємодії тексту та зображення, при яких читач не міг би однозначно сприйняти авторську позицію.

Ілюстрація стає не стільки графічним об'єктом, скільки цілісною образною моделлю певного художнього світу. Вона не лише пояснює текст, а й сама задає читачеві досить складне завдання свого розшифрування та прочитання, її відношення до тексту.

Існують два основні способи введення зображення у видання. У першому поле зображення чітко визначено рамкою або власними межами, і це відокремлює простір зображення від інших елементів аркуша. Але й така ілюстрація може бути незамкненою та створювати ефект переходу за межі аркуша або до сусідніх малюнків. Власне принцип такого роду ілюстративного ряду відповідає принципам будови позакнижкових самостійних зображень.

В іншому випадку малюнок зовсім не має меж, вільно розміщений на фоні білого аркуша, поряд із текстом або врозріз його рядків. Зображальні та знакові зони книжкової поверхні опиняються немовби злитими, перетікають одна в одну. При цьому їхні просторові якості залишаються істотно різними, у багатьох відношеннях не з'єднаними.

Відкриті зображення мають вигляд більш безпосередньо та тісно пов'язаних із текстом, включеними, влитими в нього та передбачають не переключення уваги читача з тексту на ілюстрацію, а паралельне, майже одночасне прочитання того та іншого. Завдяки цьому відкриті ілюстрації активніше включені в динаміку видання, ніж закриті. Незамкнена ілюстрація більш повно створює образ теми в просторі видання, тому що

простір зображення та дії не розірвані рамкою, вона відкрита в оточуючі поля та полоси тексту. Відкритість ця – не формальний момент, а засіб зв'язку зображення із книжковим світом, спосіб його існування в цілісному книжковому середовищі, що об'єднує всі графічні елементи [1].

Не лише обрамлення, а й уся композиційна структура зображення робить його відносно більш або менш відкритим. Тут важлива й організація простору, глибинного або розпливчастого, площиною, й завершеність або свобода композиції малюнка. Порушити замкненість ілюстрації, відкрити її можна використовуючи різного роду перетини або обриви рамки, що дозволяють у тому чи іншому ступені зберегти специфічну глибину зображального простору і дати виходити з нього в інший за своїми властивостями єдиний динамічний простір аркуша. Фаворський відчував «увігнутою» поверхню паперового аркуша, межа якого – обрамлення, а по центру глибина [6].

Композиція, в першу чергу є виразником гармонічного поєднання елементів в книзі і не може бути абстрагована від змістовних та функціональних зв'язків. Відступ, пробіл, буквиця – сигнал про змінення ритму; рубрика, зноска, колонтитул – сигнал для пошуку та орієнтації в середині видання. Фактично всі композиційні елементи книги пов'язані між собою і складають єдину функціональну систему.

Таким чином, досліджуючи та аналізуючи процес взаємодії всіх композиційних систем книги, можемо зазначити, що їх сумарна, цілісна єдність складає загальну просторово-виразну композицію образного книжкового ансамблю. Тільки тоді книга являє собою єдиний цілісний комплекс таких різноманітних елементів, як оправа, ілюстрації, титул, форзац, шрифт. Таке складне явище, як композиція книги, створюється починаючим художником-дизайнером при умові, що він усвідомлено оперує засобами композиційної будови у відповідності з логікою основних композиційних закономірностей, логікою організації композиційного простору видання.

Сутність композиції не тільки у фізичних засобах мистецтва, завдання сучасного художника-дизайнера максимально відтворити літературний зміст книги в процесі втілення творчого рішення оформлення. Тому можемо зазначити, що новітні пошуки художньої форми книги передбачають всебічне рішення завдань образно-змістовних, просторово-пластичних, матеріально-функціональних, що безперечно, сприятиме подальшому розвитку книжкового мистецтва України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Валуєнко Б. // Архітектура книги. – К., Мистецтво, 1976.
2. Гиленсон П. // Справочник технического редактора. – К., 1978.
3. Лесняк В. // Графический дизайн (основы профессии). – К., 2009.
4. Ляхов В. // Очерки теории искусства книги М., 1971.
5. Сидоров А. // Книга как объект изучения. – К., 1924.
6. Фаворский В. // Рассказы художника-гравера М., 1976.